

COÑECEMENTO DA TRADICIÓN E CONSERVACIÓN DO PATRIMONIO

*Ana Mª Macarrón Miguel**
Universidad Complutense
de Madrid

A CONSERVACIÓN DO PATRIMONIO CULTURAL: ANTECEDENTES HISTÓRICOS

Cando falamos de conservación, referímonos a unha actividade case tan antiga como a Humanidade, pois o home valorou e preservou desde tempos moi remotos obxectos doutros pobos e épocas que, por razóns diversas, lle resultaban valiosos. Neste interese sempre estivo presente unha curiosidade pola información, utilidade, evocación ou pracer estético que esa obra, creación doutros homes, pobos e culturas, lle podía proporcionar. En moitas ocasións eran razóns de tipo político, relixioso, económico ou artístico as que levaban a apreciar unhas obras, salvagardándoas e reparando os danos que tivesen, co desexo de renovar e actualizalo obxecto que se quería eterno ou polo menos reciclable; e, por esas mesmas razóns, outras veces modificábanse ou destruíanse nun afán de cancelar e borralas ideas que representaban, de acordo coa

ideoloxía dominante na sociedade e na época correspondentes.

As fundamentais transformacións que se producen no século XVIII coa Revolución Francesa e os grandes descubrimentos arqueolóxicos provocan un crecente interese pola Antigüidade; valórase agora non só a dimensión representativa, artística ou devocional da obra, senón tamén os seus aspectos documentais e históricos, e desenvólvese unha conciencia de patrimonio cultural colectivo, todo isto orixinará

Pinturas da Ermida de San Baudelio de Berlanga (Museo del Prado), vendidas a un comprador americano a principios do século XX.

*Profesora Titular de Teoría e Historia da Restauración.

importantes cambios na forma de enfocarse e tratar ese patrimonio: ó ser unha herdanza colectiva, será o Estado o principal responsable da súa xestión, conservación e divulgación, para o cal se fai necesaria a creación de institucións e centros públicos dedicados a este labor. Xorden agora os primeiros museos para acoller-las coleccións nacionalizadas e as procedentes do espolio dos países ocupados e colonizados, ricos en patrimonio artístico pero de escasos recursos económicos.

Sen embargo, gracias a esta localización, moitas veces o patrimonio cultural, que xa transcendeu desta forma as fronteiras nacionais, foi estudiado, divulgado amplamente, conservado e, en ocasións, restaurado; espertou progresivamente o interese polo coñecemento doutras culturas e fixo realidade as afirmacións de Goethe nas que aseguraba que “as producións de valor auténtico presentan este carácter polo que pertencen á Humanidade enteira”, e “a ciencia e a arte pertencen ó mundo e, diante delas, desaparecen as barreiras da nacionalidade”.

Froito desta concepción, desde a época neoclásica promúlganse en Europa leis que determinan qué tipo de obxectos teñen a categoría de monumentos que deben ser preservados, e responsabilízase as Academias da súa recolección e conservación; tal é o caso da Real Orde de xuño de 1803 pola que Carlos IV lle encarga á Real Academia da Historia recoller e protexe-los monumentos antigos que se descubran no reino nestes termos: “he tenido a bien

encargar a mi Real Academia de la Historia, con el deseo de hallar algún medio que pusiese a cubierto las antigüedades que se descubran en la Península de la ignorancia que suele destruirlas con daño de los conocimientos históricos, y de las Artes a cuyos progresos contribuyen en gran manera [...]”. Na detallada descrición que fai delas, encóntranse estatuas de calquera material, templos, sepulcros, teatros, baños, calzadas e camiños, acueductos, inscricións, mosaicos, moedas, fragmentos de arquitecturas, instrumentos musicais, armas, balanzas, reloxos solares ou maquinais, xoias, selos, instrumentos e utensilios, e por se quedase algo sen nomear “cualesquiera cosas aún desconocidas, reputadas por antiguas, ya sean púnicas, romanas. Cristianas, ya godas, árabes y de la baxa edad”. É dicir, valóranse os aspectos históricos e artísticos, e non se exclúe ningunha cultura, dada a enorme contribución que todas efectúan ó patrimonio cultural.

Créanse Comisións de Monumentos e cargos de comisarios, coa finalidade de vixiar e asegura-la conservación desas antigüedades e autorizar e controla-las escavacións, tema fundamental para a conservación do patrimonio: en Italia, o escultor Antonio Canova é nomeado Superintendente para os Tesouros Artísticos, coa finalidade de inspeccionar e enriquece-los Museos, mentres que a Carlos Fea, comisario para as Antigüidades, se lle encomenda a supervisión dos monumentos antigos e as

igrexas. A Real Orde de Carlos IV mencionada encarga ese coidado ós *Justicias* de tódolos pobos que “cuidarán de que nadie destruya ni maltrate los monumentos descubiertos, o que se descubrieren, puesto que tanto interesan al honor, antigüedad y nombre de los pueblos mismos [...]. Lo mismo practicarán en los edificios que hoy existen en algunos pueblos y despoblados sin permitir que se derriben ni toquen sus materiales para ningún fin; antes bien cuidarán de que se conserven; y en el caso de amenazar próxima ruina, la pondrán en noticia de la Academia [...] a efectos de que ésta tome las providencias necesarias para su conservación”. Desta maneira, á hora de conservar e restaurar, as prácticas seguidas noutros tempos —consistentes no reciclado das obras e os seus materiais, modificacións e restablecementos estéticos e iconográficos co fin de readaptalo obxecto ós novos usos e necesidades— darán paso a tendencias máis respectuosas coa integridade e autenticidade do monumento, e valoraranse tódalas manifestacións, os seus materiais e formas orixinais, reparando e restituíndo as partes danadas e desaparecidas pero sen invasións sobre o orixinal, co fin de preservar o seu valor histórico.

Sen embargo, a integridade do patrimonio non estaba con isto definitivamente asegurada. A industrialización e mailo crecemento das cidades que ten lugar no século XIX suporán un perigo, sobre todo para o patrimonio monumental. A necesidade de

acolle-las grandes masas obreiras que emigran ás cidades provocará o ensanche destas, polo que se derrubaban murallas antigas para a creación de novas barriadas, á vez que os monumentos antigos se modifican para facelos habitables, pechando ventás e outros ocos (como a Torre das Damas da Alhambra de Granada), ou deixándoos outras veces en estado ruinoso ben polo custo que suporía consolidalos e restauralos, ben como consecuencia dunha concepción romántica que ve na forma da ruína inserida na paisaxe que a rodea a verdadeira calidade histórica e xenuína

Ábsida da Igrexa de San Martín en Fuentidueña (The Cloisters, Metropolitan Museum of Art, Nova York), cedida a cambio dalgunhas pinturas de San Baudelio de Berlanga, hoxe no Museo del Prado.

do monumento, capaz así de evocar unha morea de lembranzas e suxestións.

A isto hai que engadirlle os estragos que as desamortizacións dos bens eclesiásticos causaron no patrimonio monumental, edificios alugados a particulares e congregacións polo Estado, e que ó seren pouco rendibles economicamente e custosa a súa conservación, en moitas ocasións foron reformados, demolidos ou vendidos a compradores estranxeiros que, tras desmontalos, os exportaron ós seus países (como ocorreu coas pinturas murais da Ermida de San Baudelio da localidade de Casillas de Berlanga, declarada Monumento Nacional en 1917, cinco anos antes do espolio, o Mosteiro de Sacramenia, ou a ábsida de Fuentidueña¹). Estas agresións eran cometidas en moitas ocasións co beneplácito e incluso acicate das administracións correspondentes: en 1837, o Ministerio de Hacienda ordenáballe á Junta Superior de Enajenación que animase as Juntas Provinciales, creadas para decidi-lo destino e reformas que debía seguir cada edificio, a promove-la demolición dos conventos, construíndo nos seus terreos novos edificios².

Panel explicativo dunhas ruínas arqueolóxicas preto da Abadía de Cluny en París, situado na rúa xunto ás ruínas mesmas.

1 Para máis datos pódese ver: Manuel Leguineche, *Yo pondré la guerra*, El País-Aguilar; Marcos Molinero, "San Baudelio de Berlanga. Pintura románica y mozarabe en una ermita expoliada", *Restauración & Rehabilitación*, 59, decembro 2001; Ana Mª Macarrón Miguel e Ana González Mozo, *La conservación y la restauración en el siglo XX*, Madrid, Tecnos, 1998.

2 Ver Ana Mª Macarrón Miguel, *Historia de la conservación y la restauración. Desde la Antigüedad hasta el siglo XX*, Madrid, Tecnos, 2002.

Pero as alteracións e destrucións do patrimonio, especialmente o arquitectónico, debéronse non só á incultura, senón tamén ós criterios seguidos nas intervencións de restauración, como sinalou Torres Balbás. No século XIX, as diferentes actitudes e tendencias seguidas ata ese momento resúmense en dúas grandes escolas inspiradas polo eclecticismo historicista que caracteriza a época: a restauración estilística é a que rexeita a restauración como unha forma de profanación dos seus valores xenuínos, polo que defende a autenticidade do monumento e acepta, cunha concepción bioloxicista, o estado incluso ruinoso no que se encontra. Trátase de dúas posturas extremas que contemplan desde puntos de vista diferentes a historicidade do edificio.

A restauración estilística, na busca da pureza orixinal do monumento, reconstrúe de forma mimética e por analoxía con outros da mesma época e lugar os elementos perdidos, proxectados pero non construídos, ou os que faltan, segundo os canons estilísticos propios da época e lugar, producindo un falso. Pero tamén destrúe as achegas doutras épocas, ó eliminar engadidos posteriores, borrando así valores documentais e históricos. A corrente antagónica, no seu desexo de non falsear e respectalo curso vital da obra, só admite a súa consolidación e apontoamento, aceptando a súa morte inevitable cando chega a hora.

3 Respecto destas correntes, consultar Antón Capitel, *Metamorfosis de los monumentos y teorías de restauración*, Madrid, Alianza, 1988; Ana Mª Macarrón Miguel, *Historia de la conservación y la restauración. Desde la Antigüedad hasta el siglo XX*, Madrid, Tecnos, 2002; e Ana Mª Macarrón Miguel e Ana González Mozo, *La conservación y la restauración en el siglo XX*, op. cit.

Desde finais do século XIX e primeiros anos do XX, aparecen alternativas a estes criterios coa escola italiana representada principalmente por Camilo Boito e Gustavo Giovanonni, que conxuga os aspectos positivos de ambas concepcións nunha postura intermedia máis moderada, que entende a restauración como unha forma de conservación e, polo tanto, establece os límites que debe ter para evitar cometer falsos históricos e estéticos: mínima acción restauradora, non reprodución de decoracións nas partes novas, recoñecemento da zona restaurada, colocación de signos e epígrafes descritivos da actuación no monumento, respecto polas achegas doutras épocas e documentación das actuacións. Camilo Boito formulou estes criterios en oito normas que presentou no III Congreso de Arquitectos e Enxeñeiros Civís realizado en Roma en 1883. Tales directrices considéranse a primeira Carta do Restauo e sentan as bases do que serán a conservación e a restauración na actualidade³.

A partir deste momento e ó longo do século XX, realízanse periodicamente numerosos congresos e convencións nacionais e internacionais para discutir e unir criterios de actuación, e proliferan as recomendacións e normativas sobre os diferentes aspectos da problemática que a conservación do patrimonio cultural implica.

Ruínas do Teatro Romano de Sagunto antes da última “restauración”.

A escena do Teatro Romano de Sagunto despois da “restauración”.

¿POR QUE A SOCIEDADE ACTUAL NECESITA CONSERVAR O PATRIMONIO CULTURAL HERDADO?

A resposta parece obvia e sinxela: os bens culturais que constitúen ese patrimonio son a nosa memoria histórica, sen ela a Humanidade estaría perdida; son realizacións do home ó longo de xeracións sucesivas, que representan as relacións deste co seu medio e teñen valor artístico, histórico, científico, técnico e documental.

Nalgúns dos máis importantes documentos normativos deste século explícanse as razóns que motivan a conservación do patrimonio monumental. Así, a Carta Internacional sobre a Conservación e Restauración de Monumentos e Conxuntos Histórico-artísticos (Carta de Venecia), adoptada no II Congreso Internacional de Arquitectos e Técnicos de Monumentos Históricos en 1964, expón no seu preámbulo que as obras monumentais, cargadas dunha mensaxe espiritual do pasado, continúan a ser no presente un testemuño vivo das tradicións seculares dos pobos; recoñece que a Humanidade se concienciou da unidade dos valores humanos ós que considera un patrimonio común, do que é responsable solidariamente para conservalo e transmitilo “en toda a riqueza da súa autenticidade”. Pola súa parte, o Consello de Europa, no Congreso sobre o

patrimonio arquitectónico europeo, que tivo lugar en Amsterdam en outubro de 1975, proclama o patrimonio arquitectónico como un “capital de insubstituíble valor espiritual, cultural, social e económico”, do que cada xeración obtén unha nova inspiración; trátase dun tesouro construído a través de séculos e a destrución de calquera das súas partes, que será irremprazable, empobrecenos. É ademais “un capital económico que se pode utilizar para aforrar recursos comunitarios”, e desde o punto de vista educativo “proporciona un caudal de material para explicar e comparar formas e estilos e as súas aplicacións”. Na Declaración de Amsterdam afirmase que “a esixencia desta conservación é unha esixencia vital, porque está motivada por unha necesidade profundamente humana: vivir nun universo que siga sendo familiar, integrando o cambio desexable e inevitable”⁴.

O poeta e crítico inglés defensor do prerrafaelismo, John Ruskin, explicou o enorme valor que a conservación do patrimonio arquitectónico ten para o espírito humano, na súa obra *Las siete lámparas de la arquitectura*; no capítulo “La lámpara del recuerdo” afirma: “La arquitectura es como el hogar y la protección de esta influencia sagrada [...]. Podemos vivir sin ella, pero no podemos sin ella recordar”. E máis adiante,

4 Ver Mª José Martínez Justicia, *Antología de textos de restauración*, Universidad de Jaén, 1996; Ignacio González Varas, *Conservación de Bienes Culturales: Teoría, historia, principios y normas*, Madrid, Cátedra, 1999; Alfredo J. Morales, *Patrimonio Histórico Artístico*, Madrid, Historia 16, 1996; e Ana Mª Macarrón Miguel e Ana González Mozo, *op. cit.*

referíndose ó valor de toda construción humana por humilde que sexa pero na que o home proxectou a súa vida, a súa alma, e foi testemuña da súas vivencias e sentimentos, marcada con selo propio e chea de recordos di: “Hay un altar en cada una de las casas del hombre. Que no lo olviden los hombres cuando derriben a la ligera sus casas y arrojen lejos sus pedazos”, e considera un deber moral non só a súa construción con amor e esmero senón tamén asegura-la súa conservación.

Pero non é só o monumento ou edificio illado o que interesa conservar; non hai que esquecer que o home realizou as súas construcións nun lugar por razóns concretas, adaptándose ou modificando a paisaxe para aproveitala de cara ás súas necesidades, o que deu como resultado estruturas urbanísticas, contornos paisaxísticos ou axardinados, agrupamentos de edificios coas súas alturas, perfís e distancias particulares, co fin de facilita-los diferentes tipos de vida urbana ou rural, propios e característicos de cada época, país ou rexión e cultura. Pensemos por exemplo nos patios dos palacios musulmáns cos seus estanques e olores, ou a cidade medieval trazada a base de estreitas rúas que converxen na catedral, núcleo desa sociedade; ou os lavadoiros, fontes e cruzamentos de termo de moitos núcleos rurais, situados á entrada da vila, importantes desde o punto de vista etnográfico non só por seren lugares nos que se realizaban certas tarefas senón tamén por constituír núcleos de

reunión de valor social e comunicativo, testemuño de formas de vida e relación.

Polo tanto, a conservación do patrimonio arquitectónico implica a do seu contorno, e a valoración tanto das construcións importantes desde o punto de vista estético e histórico, como das máis humildes pero representativas dunha cultura, dos conxuntos, centros históricos, barrios, etc. Isto é extensivo tamén a tódolos bens culturais, incluídos os de carácter moble (pinturas, esculturas, ourivería, etc.). E temos que ter claro que esa conservación lle corresponde á sociedade enteira, a todos e cada un de nós en tanto que herdeiros dese patrimonio, pero tamén depositarios coa responsabilidade de transmitírllelo ás xeracións futuras o máis íntegro e no mellor estado posible.

PAUTAS PARA A CONSERVACIÓN DO PATRIMONIO CULTURAL

O mantemento en bo estado dos bens culturais que conforman o noso patrimonio cultural implica medidas preventivas que incidan nas súas condicións ambientais co fin de que sexan adecuadas para a estabilidade da materia que os constitúe, e outras referidas á forma na que o obxecto é utilizado, divulgado ou transferido: o control da humidade, temperatura e iluminación; vixia-la ausencia de pragas infectantes; a forma en que se expoñen os obxectos; as decisións acerca de prestar ou non determinadas obras para exposicións

temporais itinerantes; a aceptación ou prohibición da venda ou transmisión de calquera tipo dos bens considerados relevantes para o patrimonio dun país; o uso (e abuso) de obxectos e monumentos emblemáticos para a celebración de festas e conmemoracións (como ocorre coa fonte de Cibeles en Madrid cando se produce algunha victoria do Real Madrid, ó se subiren os xogadores á estatua da deusa cos conseguintes estragos que periodicamente se producen por esta causa) son algunhas das problemáticas implícitas na conservación.

Pero tamén os criterios e metodoloxías seguidos en restauración son determinantes para manter en bo estado o obxecto: o emprego de materiais estables e técnicas reversibles, intervencións mínimas e prudentes, sobre todo en limpezas, o mantemento ou eliminación de repintamentos e engadidos posteriores, as reconstrucións e reintegracións de partes perdidas, a elección do método e os materiais máis adecuados para a intervención sobre a base dunha boa diagnose e unha colaboración interdisciplinaria que garantan unha correcta interpretación da obra así como a súa problemática material, estética, histórica e documental, aseguran a integridade da obra na súa transmisión ó futuro. Cesare Brandi, fundador do Istituto do Restauro de Roma e un dos teóricos máis importantes do século XX, definía a restauración como “el momento metodológico del

reconocimiento de la obra de arte en su consistencia física y en su doble polaridad, estética e histórica, en vistas a su transmisión al futuro”. Considera que a restauración require un estudio previo da obra nos seus valores materiais, tanto os que conforman a súa estrutura como os que configuran o seu aspecto, recoñecendo a súa temporalidade como produto humano realizado nun tempo e un lugar, pero que segue existindo no tempo e no espacio. Isto produce pegadas no seu aspecto debidas á evolución natural da súa materia e ós diversos avatares, usos e vivencias de cada período histórico polo que pasou. Non é simplemente unha suma de partes na súa dimensión estética como obra de arte, senón a concatenación e composición dos elementos que compoñen a obra o que lle dá significación e valor artístico. Todo isto implica que a restauración debe orientarse ó restablecemento da unidade potencial e á lexibilidade da obra, e non pretende-la reversibilidade do tempo nin a abolición das pegadas da historia, limitando a súa actuación cando comece a hipótese, e deberá ser recoñecible co fin de evitar cometer falsos históricos ou estéticos⁵.

Polo tanto, a conservación do patrimonio require, en primeiro lugar, a adopción de medidas administrativas e xurídicas eficaces que regulen os aspectos sociopolíticos e económicos implicados. A gran cantidade de bens culturais existentes nalgúns países e

5 Para unha mellor comprensión destes conceptos ver Cesare Brandi, *Teoría de la restauración*, Madrid, Alianza, 1989.

as dificultades que a conservación do patrimonio arquitectónico entraña en numerosos casos necesita dunha política selectiva correcta para preservar aqueles bens de singular relevancia e significación, raros, únicos e insubstituíbles, de carácter universal, que fosen moi influentes e exemplo dunha cultura e hábitats humanos.

Isto leva consigo unha política cultural adecuada que saiba antepoñer-llos principios da conservación a outro tipo de consideracións e intereses partidistas, propagandistas e económicos, así como saber establecer prioridades á hora de investir recursos, moitas veces escasos, para restaurar uns obxectos ou outros, para emprender, por exemplo, intervencións de urxencia en catedrais de segunda categoría pero en mal estado de conservación, ou restauralas máis importantes e publicitarias pero en situación menos urxente. Ou establecer políticas de exposicións e préstamos que miren máis á preservación do obxecto que a corresponder a compromisos políticos que pouco teñen que ver coa conservación e só buscan o prestixio e lucro persoal ou partidista. Ou mesmo adoptar medidas para o aproveitamento e utilización do monumento e para a revalorización do seu contorno, ou para preservar igualmente o patrimonio rural e o natural. Establecer programas e normativas co fin de regula-lo papel da industria e o comercio (pegar carteis...), e a concesión de axudas e fondos para restauración e rehabilitación.

Co fin de asegurar estes principios é imprescindible a formación específica, de nivel universitario, e o perfeccionamento e reciclaxe dos profesionais responsables das diferentes tarefas implicadas na conservación do patrimonio cultural: conservadores de museos, restauradores, técnicos, directores dos correspondentes entes administrativos..., así como establecer programas educativos a tódolos niveles que inclúan temas sobre a importancia do noso patrimonio e a súa conservación.

PAPEL DOS DISTINTOS SECTORES NA CONSERVACIÓN DO PATRIMONIO

Un dos problemas que se formula na conservación é determinar competencias, responsabilidades e a quen lle corresponde custear os gastos derivados do mantemento e restauración dos bens culturais. Dado que estes obxectos son realizacións do espírito humano e testemuños de valores de civilización, e polo tanto patrimonio colectivo, as administracións públicas son as primeiras responsables da súa conservación, ben de forma directa desde as súas competencias e obrigas como propietarias, ben de forma indirecta en tanto que supervisoras e garantes do cumprimento das obrigacións dos propietarios particulares, xa sexan persoas privadas, institucións ou colectivos diversos. A Constitución di no seu artigo 46: "Os poderes públicos garantirán a conservación e promoverán o enriquecemento do patrimonio histórico,

Muíño de auga en Vivar del Río, exemplo de patrimonio etnográfico.

cultural e artístico dos pobos de España e dos bens que o integran, calquera que sexa o seu réxime xurídico e a súa titularidade. A Lei penal sancionará os atentados contra este patrimonio". E no artigo segundo da Lei de Patrimonio Histórico Español especifícanse as competencias da Administración do Estado segundo o establecido pola Constitución no tocante a garantir a conservación do patrimonio histórico español, fomentar o seu enriquecemento, tutelar o acceso de todos os cidadáns ós bens que o integran, difundir internacionalmente o coñecemento deses bens, protexelos fronte ó

espolio e a exportación e recuperalos cando fosen exportados desa forma.

Na práctica, esas responsabilidades concrétanse en disposicións, como a Declaración de Bens de Interese Cultural, ó establecer medidas tributarias e fiscais que favorezan os traballos de conservación e restauración dos bens culturais; ordena-las reconstrucións ou demolicións de obras realizadas sen o permiso correspondente, con cargo ó responsable da infracción; demandar dos propietarios o exame dos bens mobles e as informacións necesarias sobre eles e inspecciona-la súa conservación; realizar expropiacións forzosas

a prol do interese social cando exista perigo nun ben de interese cultural de destrución, deterioro ou uso incompatible cos seus valores, ou tamén cando os edificios impidan a contemplación dun ben de interese cultural ou supoñan riscos para estes; ordenar, executar e autorizar escavacións arqueolóxicas e asigna-lo produto destas segundo o previsto no artigo 44 da Lei de Patrimonio Histórico e o 351 do Código Civil; exercer-los dereitos de tanteo e retracto para a adquisición de obras do patrimonio histórico español que se vaian a poxar; conceder bolsas e axudas para a investigación e a creación; e, finalmente, “procurar por tódolos medios da técnica, a conservación, consolidación e mellora dos bens declarados de interese cultural, así como dos bens mobles incluídos no Inventario Xeral [...]”. Desgraciadamente, en moitas ocasións algunhas administracións públicas non cumpren ese papel de garantes, ó face-la vista gorda en situacións como

Igrexas escavadas na rocha, Lalibela (Etiopía), declaradas Patrimonio da Humanidade pola Unesco.

a escalada á fonte da Cibeles, ou autorizando reconstrucións como a do Teatro Romano de Sagunto, que foi finalmente declarada ilegal polos Tribunais, por poñer só algún dos moitos exemplos cos que, por desgracia, contamos.

Pero xa que o patrimonio é a nosa herdanza e ó mesmo tempo sómos-los seus depositarios e é obxecto de propiedade privada, os seus propietarios particulares teñen igualmente responsabilidades directas na súa conservación. A Lei do Patrimonio Histórico Español establece no seu artigo 8 o deber de calquera persoa de presentar unha denuncia ante a administración competente cando “observen perigo de destrución ou deterioro dun ben integrante do patrimonio histórico español [...]”. Neste aspecto podemos sinalar como exemplo a denuncia que fixo o avogado J. M. Molines, ante os tribunais de xustiza das obras realizadas no mencionado Teatro de Sagunto e que supuxeron o desenvolvemento do proceso que culminou na súa declaración de obra ilegal. O artigo 10 determina tamén a capacidade de calquera persoa para solicitar ante a Administración a incoación dun expediente para a declaración de Ben de Interese Cultural, o que lle outorga a facultade de protexer indirectamente un ben que considere relevante e que estea en perigo por calquera circunstancia (abandono, demolición inminente, restauracións que atenten contra a súa integridade, espolio, etc.), posto que un ben que ten incoado un expediente de declaración está protexido ó se deter calquera intervención

ata que se resolva a dita declaración nun ou outro sentido. Así mesmo, o propietario dun ben de interese cultural está obrigado a conservalo en bo estado, dándolle un uso compatible coas súas calidades orixinais, a non exportalo nin vendelo sen a autorización correspondente, a permiti-la súa visita pública gratuíta polo menos catro días ó mes e o seu estudio por parte dos investigadores, mantelo no seu contorno sen desprazalo salvo que sexa imprescindible por razóns de conservación, forza maior ou interese social, e a non realizar obras interiores nin exteriores que afecten ó inmovible ou ás súas partes.

Non podemos esquece-lo importante papel que a iniciativa privada, a través do mecenado, xoga na conservación do patrimonio cultural. As fundacións, as asociacións culturais e as organizacións non gobernamentais están contribuíndo activamente á conservación e divulgación do patrimonio financiando traballos de restauración e rehabilitación, mediante a dotación e concesión de bolsas para a investigación e perfeccionamento de profesionais que realicen prácticas en museos ou xunto a profesionais internacionais destacados, organizando reunións para tratar diversos aspectos da conservación do patrimonio ou editando revistas e publicacións diversas que dan a coñece-las características, o estado de conservación e as intervencións realizadas nos bens culturais. Exemplos desas actuacións son os estudos e reconstrución do Coro Pétreo do Mestre Mateo

na Catedral de Santiago, destruído a principios do século XVII por orde do bispo Clemente, que foi patrocinada recentemente pola Fundación Pedro Barrié de la Maza; as restauracións das esculturas clásicas do Museo del Prado e das trazas de Juan de Herrera, propiedade de Patrimonio Nacional con financiamento da Fundación Marcelino Botín; os traballos de restauración auspiciados pola Fundación Caja Madrid en colaboración co Concello de Madrid e con diversas comunidades autónomas como os traballos de escavación, documentación, consolidación e limpeza no Acueducto de Segovia, obras de limpeza, desinfección, consolidación e reintegración na fachada do Obradoiro, baldaquino, retablos, pinturas murais, e esculturas da Capela dos Mondragón na Catedral de Santiago, Murallas de Ávila, Ponte de Toledo, Xardíns do Buen Retiro e da Alameda de Osuna en Madrid, etc.; ou as contribucións nas restauracións de *A Cea* e o *San Xoan Bautista*, de Tiziano, da Fundación Argenteria xunto con Patrimonio Nacional; e a organización por parte desta fundación de ciclos de conferencias sobre conservación de cidades e zonas históricas e mecenado, publicadas en colaboración con Visor; ou mesmo as campañas de difusión e fomento do patrimonio e a súa conservación da Asociación para a Conservación e Fomento do Patrimonio Cultural Hispania Nostra, coa xestión dos premios Europa Nostra á protección do patrimonio arquitectónico e natural.

Ese labor de información e divulgación é fundamental para a salvagarda do patrimonio cultural pois o que non se coñece dificilmente se pode valorar e polo tanto conservar. A isto contribúen estas actividades, os Plans Nacionais de Información sobre o Patrimonio Histórico Español que encarga a Lei de Patrimonio, nos que se incluírían a información e divulgación dos bens do patrimonio mundial segundo a Unesco, e as campañas dos medios de comunicación cando denuncian atentados contra o patrimonio, informan de intervencións de conservación e restauración significativas, achados arqueolóxicos, adquisicións, etc. Programas como *Ruínas de España* emitido no espacio *Línea 900* de TVE, no que se denunciaba a situación alarmante do patrimonio monumental dalgunhas vilas españolas, con casos como a utilización como carboeira, cocheira, e corte de varias igrexas, ou o estado de abandono de mosteiros propiedade dunha comunidade autónoma, etc.; documentais como *De alma y de piedra*, emitido tamén por TVE hai poucos anos, no que se evidenciaban os problemas de conservación das catedrais españolas e a problemática administrativa e económica implicada, ou as reportaxes realizadas sobre a réplica e o novo museo de Altamira, son algúns dos exemplos que podemos mencionar e que deberían multiplicarse.

A educación xoga, así mesmo, un papel fundamental. É desde as idades máis temperás cando hai que informar e formar acerca do noso patrimonio e o

seu valor. No século XIX, cando Grecia toma conciencia da necesidade de controlar e regula-las escavacións arqueolóxicas no seu territorio e as exportacións de bens culturais, fúndase en Atenas a Sociedade de Amigos dos Museos para protexe-las antigüidades e educa-la xuventude na valoración e respecto por elas. Un dos documentos normativos máis significativos do século XX, a Carta de Atenas (1931), dicía que a mellor garantía de conservación dos monumentos e obras de arte vén do afecto e respecto do pobo, polo que instaba os educadores para “habitua-la infancia e a xuventude para que se absteñan de calquera actuación que poida degrada-los monumentos e as induzan a entende-lo seu significado e, en xeral, a interesarse na protección dos testemuños de toda civilización”. E, no mesmo sentido, pronúncianse outros documentos de ámbito internacional como a Declaración de Amsterdam (1975), a Convención da Unesco para a Protección do Patrimonio Mundial Cultural e Natural (1972), o Convenio de Granada para a Salvagarda do Patrimonio Arquitectónico de Europa (1985), e outros convenios e recomendacións da Unesco e do Consello de Europa.

¿Pero, como levar a cabo esa formación e habituación? A finais dos anos oitenta do século XX, a Unesco celebra en París un Congreso sobre Xuventude e Patrimonio no que se sinala a absoluta necesidade de introducir ensinanzas sobre o patrimonio nos plans de estudio de tódolos niveis escolares, cun carácter

teórico-práctico que inclúa visitas guiadas por especialistas a museos e outras institucións implicadas na conservación, xacementos e escavacións arqueolóxicas onde poidan incluso participar nalgunhas actividades, de maneira que establezan un contacto directo e vivo cos obxectos, o seu contexto, significado e problemática. En 1998, o Comité de Ministros do Consello de Europa promulga a Recomendación (98)5 sobre a Pedagogía do Patrimonio, na que lles recomenda ós Estados membros que adopten medidas administrativas, lexislativas e financeiras para desenvolver accións de pedagogía e sensibilización sobre a base da comprensión intercultural; fomentando as iniciativas tomadas por institucións educativas, asociacións culturais e demais responsables do patrimonio; organizando clases europeas do patrimonio financiadas polos organismos competentes, e que deberían contar coas novas tecnoloxías na información e comunicación de cara a unha acción coordinada e ó establecemento dunha rede que garanta o intercambio de experiencias e información⁶.

Afortunadamente, a conciencia existe e xa se desenvolven programas neste sentido, como a creación de parques etnolóxicos que recrean os medios de produción tradicionais do lugar e que inclúen biblioteca, museos etnolóxicos e talleres vivos onde aprender algúns oficios, e numerosos cursos en aulas de cultura, nos institutos e en

diversas asociacións culturais. Pero falta aínda unha maior convicción e sensibilidade por parte dalgunhas institucións responsables da protección e conservación do patrimonio para poñer en práctica estes principios e criterios de forma eficaz e adecuada. E isto depende dun reparto correcto dos recursos financeiros e de ter claras as prioridades de acordo coas necesidades de conservación, o que será posible cunha sólida formación especializada e constante dos responsables das distintas administracións.

E non podemos esquecer que o patrimonio cultural é un ben común de carácter universal, polo que a súa conservación implica a solidariedade efectiva dos Estados a través de políticas comúns e concertadas de protección nas que a participación de todos é indispensable.

BIBLIOGRAFÍA

- Ballart, J., *El Patrimonio Histórico y Arqueológico: valor y uso*, Barcelona, Ariel, 1997.
- Brandi, C., *Teoría de la restauración*, Madrid, Alianza, 1989.
- Capitel, A., *Metamorfosis de los monumentos y teorías de restauración*, Madrid, Alianza, 1988.

⁶ Ó respecto consultar VV.AA., *Difusión del Patrimonio Histórico*, Consejería de Cultura, Junta de Andalucía, 1996; Dolores Ruiz de Lacanal, *El conservador-restaurador. Historia de la profesión*, Madrid, Síntesis, 1999; e Ana Mª Macarrón e Ana González Mozo, *op. cit.*

- González Varas, I., *Conservación de los Bienes Culturales: Teoría, historia, principios y normas*, Madrid, Cátedra, 1999.
- Macarrón Miguel, Ana M^a, *Historia de la conservación y la restauración. Desde la Antigüedad hasta el siglo XX*, Madrid, Tecnos, 2002.
- Macarrón Miguel, Ana M^a, e A. González Mozo, *La conservación y la restauración en el siglo XX*, Madrid, Tecnos, 1998.
- Martínez Justicia, Mª J., *Antología de textos sobre restauración*, Jaén, Universidad de Jaén, 1996.
- Morales, A. J., *Patrimonio histórico artístico*, Madrid, Historia 16, Col. Conocer el Arte, 1996.
- Riegl, A., *El culto moderno a los monumentos*, Madrid, Visor, Col. La Balsa de la Medusa, 1987.
- Ruiz de Lacanal, D., *El conservador-restaurador. Historia de la profesión*, Madrid, Síntesis, 1999.
- Ruskin, J., *Las siete lámparas de la arquitectura*, Barcelona, Altafulla, 1988.
- VV.AA., *Difusión del Patrimonio Histórico*, Cuadernos del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico, Consejería de Cultura, Junta de Andalucía, 1996.
- VV.AA., *Legislación sobre Patrimonio Histórico*, Ministerio de Educación y Cultura, Serie Análisis y Documentos.
- Yourcenar, M., *El tiempo, gran escultor*, Madrid, Alfaguara, 1989.

Ana Mª MACARRÓN MIGUEL, "Coñecemento da tradición e conservación do patrimonio", *Revista Galega do Ensino*, núm. 36, outubro, 2002 (*Especial Artes*), pp. 141-157.

Resumo: O patrimonio cultural é testemuño das tradicións seculares dos pobos e constitúe a nosa memoria histórica. Temos que conservalo e protexelo fronte ó espolio e á destrución e transmitirlo ás xeracións futuras en toda a riqueza da súa autenticidade. Iso require a adopción de medidas preventivas ambientais, administrativas e xurídicas que regulen os aspectos sociopolíticos e económicos implicados, políticas selectivas e culturais axeitadas, criterios e metodoloxías de intervención correctos e unha colaboración interdisciplinaria. Pero, ante todo, son necesarias unha formación e información sobre o patrimonio cultural desde a comprensión intercultural que desenvolva a conciencia solidaria da importancia de conservalo.

Palabras chave: Conservación. Restauración. Tradición. Patrimonio Cultural. Lexislación.

Resumen: El patrimonio cultural es testimonio de las tradiciones seculares de los pueblos y constituye nuestra memoria histórica. Tenemos que conservarlo y protegerlo frente al espolio y la destrucción y transmitirlo a las generaciones futuras en toda la riqueza de su autenticidad. Ello requiere la adopción de medidas preventivas ambientales, administrativas y jurídicas que regulen los aspectos sociopolíticos y económicos implicados, políticas selectivas y culturales adecuadas, criterios y metodologías de inter-

vención correctos y una colaboración interdisciplinar. Pero ante todo son necesarias una formación e información sobre el patrimonio cultural desde la comprensión intercultural que desarrolle la conciencia solidaria de la importancia de conservarlo.

Palabras clave: Conservación. Restauración. Tradición. Patrimonio Cultural. Legislación.

Summary: The Cultural Heritage is the evidence of the secular traditions of each nation and it makes up our Historical records. We have to preserve and protect it against the pillage and destruction, and transmit it to the next generations with all its richness and authenticity. This requires the adoption of preventive environmental measures, administrative and juridical actions in order to regulate the sociopolitical and economical involved aspects, selective and appropriate cultural policies, the right intervention methodologies and criteria, and a multidisciplinary collaboration. But the main issue is the need of education and information on the Cultural Heritage from the view of intercultural understanding that will develop the solidarity conscience about how important its preservation is.

Key-words: Preservation. Restoration. Tradition. Cultural Heritage. Legislation.

— Data de recepción da versión definitiva deste artigo: 23-05-2002.

